

NAMIK KEMAL'İN SOSYAL VE EKONOMİK GÖRÜŞLERİ

Prof. Dr. M. Çadırcı*

Bildiğimiz gibi Namık Kemal 2 Aralık 1888 yılında ölmüştü. İçinde bulunduğumuz tarih O'nun ölümünün yüzikinci yıldır. O günden bu yana geçen bir yüzyıl boyunca çeşitli dönemlerde çeşitli vesilelerle Namık Kemal anılmış, görüş ve düşünceleri, özellikle edebiyatımıza katkıları üzerinde durulmuştur. Bu yazımızda O'nun çeşitli konulardaki düşünceleriyle Osmanlı ekonomisi hakkında döneminde çıkan gazetelerde yazdığı yazılarından derlediğimiz bazı bilgileri aktarmaya çalışacağız.

Namık Kemal, Tanzimat Fermanı'nın öngördüğü düzenlemelerin uygulamaya konulduğu 1840 yılında gözlerini Dünyaya açmıştı. Onun için yapılan yeniliklerin ilk sonuçlarını görmüş olmakla birlikte çocukluk yıllarına denk geldiği için olup biteni anlamamıştı. Ancak, daha on dört yaşında iken Kırım Savaşı çıkmış, savaşın bütün olumsuzluklarını yaşamıştı. Arkasından Paris Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa Büyük Devletlerinin güvencesine girerek hukuklarından yararlanma olanağını elde ettiğini öğrenmişti.

Daha yirmi yaşında iken gazetelerde çıkan yazılarıyla kendisini tanıtmaya başlamış, yirmi sekizinde düzene ve İmparatorluğu yönetenlere karşı büyük bir savaş başlatmıştı. Hürriyet ve meşrutiyet için yaptığı bu mücadelede yenik düşeceğini anlayınca Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmıştı. Yurt dışında bir yanda bilgi ve görgüsünü artırırken bir yandan da yazdıklarıyla Padişah'ı sarayında, sadrazamı da Bâb-ı Ali'de diken üstünde oturur duruma getirmişti. Otuz üç yaşında iken bir tiyatro oyunu bütün İstanbul'u ayaklandırarak, Magosa'ya sürülmesine neden olmuştu. I. Meşrutiyetin ilânında görev almış, Osmanlı-Rus Savaşı'nın (1877—1878) bütün acılarını tatmış ve nihayet genç yaşta daha kırk sekiz yaşında iken dünyaya gözlerini kapamıştı.

Namık Kemal, Osmanlı tarihinde etkin bir makama geçmeden, devletin sağladığı olanaklardan yararlanmadan, yalnız şiirleri, makaleleri,

* Ankara Üniversitesi, D.T.C. Fakültesi Öğretim Üyesi.

romanları, tiyatro yazılarıyla hem döneminde yaşayanları ve hem de daha sonra gelenleri büyük ölçüde etkilemiştir. Bu yönüyle üzerinde önemle durulması gerekir. Nitekim hayatta iken bile hakkında öyküler söylenmiş, adı etrafında ilginç söylentiler çıkarılmış, yalnız okur yazarların değil, okuma yazma bilmeyenlerin bile hayranlığını kazanmıştı.

Özellikle Türk Kurtuluş Savaşı'nın büyük önderi Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları üzerindeki etkileriyle Cumhuriyet döneminde Namık Kemal, yeniden üzerinde önemle durulan bir vatan şairi olmuştur. Özellikle doğumunun 100. yılına raslayan 1940 yılında dönemin Maarif vekili Hasan Ali Yücel'in de isteği ve desteği ile Türk Dil Kurumu ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi gibi kurumlar, Namık Kemal'in yaşamını, yapıtlarını, ayrıntılarıyla ele alan, inceleyen, konu edinen eserler hazırlatmışlardı. Ayrıca ülke düzeyinde Halk Evleri'nin önderliğinde hemen hemen bütün illerde toplantılar düzenlenmişti. Ne var ki ölümünün yüzüncü yılında benzeri bir çabanın görülmediğine tanık olduk.

Namık Kemal'in şiirlerini, bir edebiyatçı olarak çalışmalarını bir yana bırakarak, din, toplum, ahlâk ve terbiye, eğitim, öğretim, yönetim ve politika ile vatan ve hürriyet konularındaki bazı düşüncelerini özet olarak ele alacağız. Namık Kemal'in bir sosyolog veya filozof olmadığını biliyoruz. O, Osmanlı toplumunun sosyal meseleleri ile ilgilenen, onlara çözüm yolu arayan bir yenilikçi idi. Düşüncelerini, önerilerini kitaplarda değil, gazete makalelerinde dile getirmeyi daha uygun görerek çalışmalarının ağırlık noktasını bu noktada yoğunlaştırmıştı.

Ancak çeşitli gazetelerde belirli aralıklarla çıkan yazılarındaki fikirlerini bir arada değerlendirdiğimizde anlamlı, uyumlu bir bütün oluşturmaktadır. Hiç şüphesiz Namık Kemal bir sistem kurmuş değildir ama fikirleri sistemlidir.

Namık Kemal, toplum ve ailesinden aldığı telkin yoluyla Allah'a Peygamberine inanmış bir müslümandır. Şeriatın kurallarını benimsemekte samimi ve ateşli bir müslüman olarak dininin yüceliğini savunmaktadır.

İnsan ve toplum hakkındaki düşüncelerine gelince, o'nun gözünde insan, mensub olduğu dinin öngördüğü insanlık anlayışına uygun olarak, yapıcı, irade sahibi bir varlıktır. "... eline bir esrar yumağı halinde teslim olunan dünya ve tabiatı, iplik iplik çözmeğe, fetih ve teshir etmeğe, tayin edeceği fayda sahalarında iş gördürmeğe memurdur". Tabiatı istismar ve içtimaî hayat çerçevesinde beşerî bir faydaya hizmet

ettirmek gibi bir yeteneğe sahiptir. Bunun için de onun için en gerekli olan şey, müsbet bilgilerdir.

İnsanlar hür doğarlar ve birbirleriyle eşittirler. Hür olan kişi başka birinin egemenliğine giremez. Ancak her kişinin hürriyetini diğerinin taarruzundan kurtarmak için devlet veya hükümete gerek vardır. Fakat devletin egemenliği ve özgürlüğü ancak kişilerin özgürlükleri ve egemenliklerinin bir toplamı olabilir. Bunun için her toplumda egemenlik hakkı toplumundur. Ancak, toplum ve devlet kişilerin üstünde, ayrı bir varlık olmadığından kişiler toplanıp devleti oluşturmakla özgürlüklerinden vazgeçmiş olmuyorlar. “Her kimse kendi aleminin padişahıdır”. Bu hak, hiç bir zaman hiç bir kimsenin elinden alınamaz ve devr edilemez. O’na göre kişiler mevcut otoriteye itiraz etmeye isterlerse onu değiştirmeye hakları vardır. Kişiler bir araya gelerek ortak kararlar bu haklarını kullanabilirler. Halkın müstebit, zalim bir idareye karşı isyan etme hakkı vardır. Bu hakkını kullanmak gereğini duyduğunda üzerine asker sevkedilemeyeceğini söylemektedir.

Namik Kemal, halkın egemenliğini biat, (Yani Halifeye, göreve gelmesinden sonra yapılan ve yeni hükümdar ile tebaası arasındaki sözleşmeyi tamamlayan resmî itaat yemini) ile özdeşleştirmektedir. Meşveret ve temsil yoluyla hükümet ilkeleri için bizzat Kura’ndan örnekler vermektedir. İmparatorlukta yenileşme öncesinde temsili hükümetin bir şeklinin uygulanmış olduğunu savunmaktadır. Yeniçerileri bile kaldırılmalarına kadar “*bayağı silahlı bir meclis-i şûra-yı ümmet hükmünde*” tanımlamaktadır. Böylece meşrutiyet fikri O’nun nazarında çağdaşlarına göre daha geniş bir anlam kazanır. Ziya Paşa’da ve arkadaşlarında sadece öngörülen devlet idaresi şekli, az çok fenalıkları önleyecek bir düzen iken, bu Namık Kemal’de birden bire insana ait haklarla karışır. Londra’da bir taraftan mücadelesini sürdürürken, bir yandan da çıkardıkları gazetenin adı olan *Hürriyet* kelimesine yeni anlamlar kazandırmaya çalışır. Fransız ihtilâlinin getirdiği ufuk değişikliğiyle zenginleştirir. Böylece ortaya insanı kişi olarak ve toplum yaşantısı içinde ayrı ayrı yer alan yeni bir değer konusu yapar. Bu bakımdan “*Türkiye’de insan haklarının bayrağını ilk kaldıran adamdır*” diye nitelendirilmiştir.

Evrak-ı Perişan’da Fatih’i Olivier Cromwel’e benzettiğini görüyoruz. Bilindiği gibi bu kişi İngiltere’ye kişisel özgürlüğü getiren kimse değildir. Dünya ihtilalcilerinin öncüsüdür; rolü bütün insanlığa şamildir. Fatih’i ögmek isterken bu hürriyet kahramanından yararlanıyor. Nitekim bütün yazılarında bu hürriyet aşkını buluyoruz. İnsan hür doğar.

İşte Namık Kemal'in Türk toplumu içinde sürekli tekrarladığı büyük ana fikir budur.

Önemle üzerinde durduğu ikinci konu ise buna bağlı olarak meşrutiyet fikridir. Bu konuda çağının diğer düşünürleriyle birleşmektedir. Ziya Paşa gibi kurulacak meşrutiyetin İslâmî esaslara ve fıkhıya dayanmasını ister. Bu sistemin İslâm'da öteden beri mevcut olan bir esas olduğunu, buna dönmüş olacağını savunur.

Bu yönetim biçimi için İslâm hukukundan yararlanmayı önerir. Hattâ Kanun-i Esasi'nin bile her maddesinin fetvaya bağlanmasını isteyecek kadar bu konuda eski ile yeninin aynı şeyler olduğuna inanır. Namık Kemal Avrupa'da Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin bir üyesi olarak çaba gösterirken bu görüşleri savunur. Yurda dönüşünde de başlattığı ikinci basın mücadelesinde etrafa yaymaya çalıştığı esas fikirler bunlardı.

Namık Kemal'in temel düşüncesinin insanın hürriyeti olduğunu belirtmiştik. Bu hürriyet iki türdür. Toplum içinde ve toplum halinde hürriyet. İlki kişinin bütün olanaklarını geliştirmesini sağlar. Bunun için de adalet ve eşitlik gerekir. İyi düzenlenmiş bir toplumda bu iki koruyucu düşünce daima vardır ve geçerlidir. İnsanlar hür doğmakla eşittirler, fakat eşit olarak doğmazlar, yaradılışın eşitsizlikleri vardır. Bu görüşlerini II. Abdülhamit'e Kanun-i Esasi dolayısıyla bir daha sunmuştur. Mutlak eşitliğin olmayacağını açıklarken, İstanbul'da o zaman pek tanınmış bir deli olan Çıplak Mustafa'nın zekâda Sait Paşa ile, servette sarraf Zarifi ile eşit olmadığı örneğini verir. Bu demektir ki eşit doğmadıkları gibi eşit yaşamazlar da. Ancak kanun karşısında eşittirler. Adalet ise insanın erişmesiyle "*mükellef olduğu mahasin-i ulviyeden*" olduğu için, insan vicdanının bir rüknü sıfatıyla mutlaktır. Kanun bu eşitliği, adaleti sağlar. Bu görüşten hareketle üçüncü bir temel prensibe geçiyoruz: Kanun yani cemiyetin nizamı. Namık Kemal çalışmalarının önemli bir kısmını hukuka ayırmıştır.

Ona göre hürriyetin bir de cemiyet halinde şekli vardır, bu istiklâldır. Buradan vatan ve millet gibi büyük realitenin dünyasına geçer. Kişisel özgürlük, kanunun güvencesi altındadır. O çiğnenince vatandaşın mücadele etmek, hakkını korumak görevi düşer. Toplum halinde hürriyetin simgesi devlettir. O tehlikeye düşünce millet ve vatan tehlikeye düşer. Burada da vatandaşın görevi tehlikeye karşı mücadele etmesi, istiklâlini, yani kütle halinde hür yaşama hakkını koruması lâzımdır. Bu kişi olarak çok özel anlarda dahi yapılır; yani vazife hissi tek

başımıza kaldığımız zaman dahi bunu yapmamızı emreder. Fakat önce kütle halinde yapılması lazımgelen şeydir. Bunu devlet yapar. Devlet, cemiyetin manevi ve nizamlı yüzüdür. Bundan ötürü hem millet ve cemiyet olarak, hem fert olarak icabında bu mücadeleyi başarabilecek halde bulunmalıyız.

Kanun, fert olarak, devlet cemiyet ve kütle olarak hürriyetimizi kefaleti altına alır. Fakat bunlar bütün eninde sonu da yine kişiye dayanırlar. Başkalarının hürriyetleriyle sınırlı olan bir kişi hürriyeti gerçekte hürriyetsizliktir. Bunun gibi behemehal bir vatana sahip olmak ve müstakil yaşamak endişesi, arzumuzla, hattâ seve seve hayattan vazgeçmemizi emreder. Bu iç gücü sağlayacak olan nedir? Değerler ve onun kuvvetini veren ahlâk ve ahlâkın aynası ve kaynağı olan vicdan. Böylece Namık Kemal'in düşüncesi kişiye ve onun iç dünyasına varır. Şunu önemle belirtmeliyiz ki Namık Kemal bir ahlâkçı değildir. Bununla birlikte çeşitli yazılarında, dolayısıyla olsa da bu konuya dokunduğunu görüyoruz. Edebî eserlerinde ise daima değerler üzerinde durmaktadır. O'nu bu konudaki anlayışını şöyle belirleyebiliriz. Namık Kemal, hayır ve şer hakkındaki fikirlerini "*Hukuk*" adlı makalesinde açıklar. Önce "*acaba hukukun menbaı kâinatta vücudunu aradığımız bir mebde-i evvelde midir? Yoksa ihtiyar-i beşerde midir?*" sorusunu sorduktan ve bir ihtiyar-ı beşer tasavvurunun dahi bir mebde-i evvel tasavvuruna bağlı olması lazımgeldiğine karar verdikten sonra, bu ihtiyarın hudutlarını arar; "*İhtiyar-ı beşer ya hürri mutlaktır, veya bir kayıt ile bağlıdır*" der. Ona göre bu kayıt "*hâkim-i kudretin tabiat-ı külliyyede halk ettiği hüsn ve kubh'de*" (güzellik ve çirkinlikte) dir.

O'na göre öncelikle doğada iyi ve kötü heraberce vardır ve insanoğlu iyi ile kötünün, güzelle çirkinin uyumlu ile uyumsuz olanaklarına kendinde sahip olarak doğar, yahut böyle olmasa bile tabiatındaki ifrat ve tefrit ile zarurî olarak kötüye, şerre, akıl ve ayırma duygusuyla özellikle, seçme yapma durumunda kaldığında iyiye ve güzele yöneliktir. Fakat nasıl adalette şeriatı bir rehber olarak kabul ediyorsa faziletler karşısında da terbiyeyi öylece rehber kabul eder.

Namık Kemal, İngiliz yönetim biçimini beğenmektedir. Ancak, meşrutiyet idaresini kurmak için gereken hukukî esasları dışardan almaz. Çünkü ona göre İslamiyette meşveret esastır. Bunun gibi yeni kanunlar çıkarmada da başkalarını taklit etmeye gerek yoktur.

Meşrutiyet yönetimini yalnız insan haklarını korumak için değil, tarihî gelişme ve zaruretlerin bir sonucu olarak gerekli görür. İmpara-

torluk, bir güçler dengesine sahipken, Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla denge bozulmuştur. Adil yönetimin yerini zalimâne bir anlayış ve yönetim almıştır. Kırım Savaşında bize yardım eden devletler “*nihayet-i meselede bize irade-i zalimanemizin ıslahını teklif etmişlerdir.*” Hükümet, meşruti bir yönetime geçme yerine, yalnız hristiyanlara bazı haklar verme yolunu seçmiş, bunu da Avrupa devletlerinin güvencesi altına koymakla hata etmiştir. Bu Tanzimat’ın en büyük hatasıdır, şeklinde özetlenebilecek görüşü savunmaktadır.

Namık Kemal’in üzerinde önemle durduğu bir konu da geçmişte her alanda ilerlemiş ve yüksek bir medeniyet kurmuş olduğumuz halde bugün neden ilerlemediğimizdir. Ona göre bunun başlıca nedeni son zamanlarda başımızda bulunan idarenin fenalığı ve cehaletidir. İlerlemek için ne yapmak gerektiğini de durmaksızın dile getirmektedir. Avrupanın bulunduğu düzeye gelmesi bir anda olmamış, uzun bir sürede gerçekleşmiştir. Birkaç sene içinde İstanbul’u Londra veyahut Rumeli’yi Fransa haline getirmek mümkün değildir. Avrupa bu seviyesine gelmek için iki asır çalışmıştır. Hatta yüz sene evvel Avrupanın bizim memleketten mamuriyetçe dahi farkı yoktur. Onların icat ettikleri terakki vasıtalarını hazır bulacağımıza göre biz de hiç olmazsa iki yüz senede aynı merhaleye gelebiliriz. Bu amaca ulaşmamız için birçok engelin ortadan kalkmasına, bazı durumların değişmesine gerek vardır. Ancak bizde herşeyden önce çalışma hayatını ve maarifi düzenleyerek ıslah etmek zaruridir demektedir.

Memurların her şeyden önce kuvvetli bir ahlâk ve seciye sahibi olmaları gerekir. Bunun için de onların yetiştirilmesine önem verilmelidir. Modern esaslara göre kurulacak okullarda meslek alanlarına göre eğitilmelidirler. Yargı ile yönetim işlerini birbirinden ayırarak ona göre eğitim verilmelidir.

Öte yanda bir müderrisin aidatı ile bir kazaskerin varidatı arasında hali hazırda mevcut âzim fark buldukça tedarik ile uğraşacak ulemayı fıkıh ile meşgul olacaklardan ayırmak demek memleketimizde tedrisi bütün bütün kapatmak demek olur. Ne zaman ki bir müderris de haysiyet ve menfaatçe bir kazasker veya molladan aşağı kalmaz ve bu iki meslek için de imtihan vermekten hiç kimse müstesna tutulmazsa ve aynı zamanda tedarik dahi asrımızın icabettirdiği şekilde ıslah edilirse o zaman Abdürrahim Efendi gibi kadılarımız ve Kâtip Çelebi gibi müderrislerimizin yetişeceklerine şüphe yoktur (Makalat, s. 140). Kıymetli rical yetiştirmek ve millî haysiyeti muhafaza etmek için muhakkak memuriyete alacak olduğumuz kimseleri muayyen bir imtihana tabi tut-

mak mecburiyetindeyiz. Zira “*Bâb-ı devlet Üsküdar Miskinhanesi değildir.*”

Askerlerimizde görülen yetersizliğin nedeni mekteplerimizdir. Harbiyede okutulan dersler Avrupa ayarında ise de oraya öğrenci yetiştiren okullarımızın seviyesi pek düşüktür. Öncelikle idadiler kaldırılmalı, buralara harcanan paralarla daha iyi rüştiyeler açılmalı, mezunlarına yalnız Harbiyeye değil bütün yüksek okullara girme hakkı verilmelidir. Taşra’da da askeri okullar açılmalıdır.

Mülkiye memurları ise dairelerde, kalemlerde çalışmakla istenilen derecede yetişmezler. Nazari bilgileri olmayıp tecrübe ile işe başlayanların yetenekleri ne olursa olsun, tam başarı elde edemezler. Açılmış olan Mülkiye Mektebinde biraz İbni Haldun ve biraz Ticaret Kanunnamesi gibi şeyler okumak ve biraz yazı yazmayı öğrenmek, bir devletin memurlarına verilmesi gereken bilgi ve kültür için yeterli değildir. Bununla ümit ettiğimiz ıslahat başarılabilir. Tam ıslahat yapmak ve hatta mevcut eksik nizamları bile tatbik edecek adam yetiştirmek için, sıralarında usul ve ahkâm-ı fıkıh ve hukuk, ilmi servet ve fenni idare gibi maarifi siyasiye öğretilen muntazam bir mektep vücuda getirmek ve burada okunacak şeyleri telif ve tercüme yolu ile kendi dilimize nakletmek muhakkak lazımdır. Hasılı mektep, mükemmel mektep, memurların muhtaç buldukları ehliyetin icadı için bir “*destegahdır*”.

Namık Kemal, okullarımızda öğretimin Türkçe yapılmasından yanadır. Ancak, alanlarına göre memurların bir yabancı dil bilmelerini de gerekli görmektedir. Avrupa uygarlığı düzeyine erişmemiz ve geleceğimizi güvenceye bağlamamız için öncelikle düzeltmek zorunda olduğumuz kurum öğretim kurumudur. Bizde maarif pek geri ve noksan, devlet daireleri içinde en düzensiz olanı Evkaf Nezareti ile Maarif Nezaretidir. Avrupa ve Amerikada ise maarif o derecede yüksektir ki, birçok yerlerinde halkın yüzde doksanı okumak yazmak bilir. Onlarda okur yazar olmak okudukları her şeyi anlamak ve düşündüğünü sahihen yazmak iktidarına malik olan kimse anlaşılır... Buralarda kadınlar da erkekler gibi tahsil ve terbiye görürler ve içlerinden milletin birinci sınıf kâtip, şair ve âlimleri çıkar. Bazı yerlerde muallimelerin yarısından fazlası kadındır. Bizde ise bu sözkonusu olmamakla birlikte Maarif Nizamnamesine nazari olarak bu hususlar konmuştur der. Şimdilik büyük projelerden vazgeçip hiç olmazsa İstanbul’da birkaç tane modern sibyan ve rüştiye mektepleri açılmasını önerir. Namık Kemal’e göre kullanılan alfabenin bazı güçlükleri olmakla beraber değiştirilmesi düşünülmemelidir.

lidir. Harflerin bir sakıncası olmadığı gibi Türkçe lisanı dahi dünyanın en mükemmel ve inkişafa uygun dillerinden biridir.

Namık Kemal, burada sözünü ettiğimiz ve edemediğimiz birçok hususu gerçekleştirmenin kolay olmadığını bilmektedir. Bütün bunları az bir zamanda “*vücuda getirmek sahar veya sahib-i keramet olmağa tevakkuf eder*”.. demektedir. Ancak memleketin ve milletin sahip olduğu yetenek ve olanaklarla otuz beş seneden beri Tanzimatçıların gerçekleştirdiklerinden daha fazlası yapılabilirdi. Şimdi yapılacak şey, eski yönetimin kaçırdığı fırsatları telafi etmek ve onların acısını çıkarmaktır görüşündedir. Avrupa'nın hasta adam diye nitelendirdiği Osmanlı İmparatorluğunun alınacak önlemlerle daha uzun süre ayakta kalacağı inancında olan düşünürümüz, İbni Haldun'un görüşlerine katılmamaktadır. Devletlerin öyle tabii ömrü falan yoktur. O hasta adam tabiatın kurallarına göre hareket etse hem sıhhat bulur, hem kuvvetlenir, hem dünya durdukça ömür sürer hükmüne varmaktadır.

Namık Kemal'in ekonomi hakkındaki görüşlerine gelince, bir sosyolog veya filozof değildi. Ekonomi hakkındaki bilgileri gördüklerine, okuduklarına ve duygularına dayanmaktaydı. O, Osmanlı toplumunun sosyal sorunları ile ilgilenen onlara çözüm arayan bir yenilikçi idi. Düşüncelerini, önerilerini kitaplarda değil, gazete yazılarında makalelerinde dile getiriyordu. Çalışmalarının ağırlık noktasını gazete yazıları oluşturuyordu. Bu tür yazılarda ayrıntılara girme, konuları derinlemesine işleme olanağı elbette yoktur. Kaldı ki çok yönlü olan bir yazardan ihtisası gerektiren özel konularda ayrıntı ve kanıt beklemek de doğru olmasa gerek. İşte biz Namık Kemal'in Osmanlı ekonomi hakkında düşündüklerini bu çerçevede ele alıyoruz. Değerlendirmelerimizi buna göre yapıyoruz. Bununla birlikte her konuda olduğu gibi, ekonomi konularında da çeşitli gazetelerde belirli aralıklarla çıkan yazılarındaki fikirlerini bir arada değerlendirdiğimizde, anlamlı uyumlu bir bütün oluşturduklarını görmekteyiz. Bu bütünlük bizi bir sisteme, belirli bir dünya görüşüne ulaştırmamakla birlikte liberal anlayışa uyum göstermektedir. Ancak, yer yer bu anlayışa aykırı görüşleriyle de karşılaşmaktadır. Hürriyetçi, liberal olmasına karşın, iktisadî konularda Osmanlı benzeri ülkeler için devlet müdahalesinin gerekliliğini savunmaktadır. O'na göre “... *hürriyet-i ticaret, Osmanlılar için aynı mazzarrat oldu.... Devlet hürriyet-i ticareti öyle bir zamanda ilân etti ki mülkümüzde sanat ve mârifet tamamiyle inkıraz halinde idi. O yolda haiz-i kemâl olan Avrupa halkı vatanımıza yığıldı...*” (Hürriyet Gazetesi, Nr. 7).

Döneminin yazar ve düşünürleri içerisinde ekonomi konularıyla en çok uğraşanlar arasında yer alan Namık Kemal'in üzerinde durduğu önemli konulardan birisi dış borçlar ve kapitülasyonlardır. Dış borçlanmaya karşıdır. Alınan borçların gereksiz yere harcandığı kanısındadır. Bütçe açığının iç borçlar ve tasarruf tedbirleriyle kapatılmasını savunmaktadır. "*İstikrazlar Hakkında*" başlıklı yazısında (Tasvir-i Efkâr Gazetesi, No: 445) Osmanlı Devletinin yaptığı dış borçların tahlil ve tenkidini yapmaktadır. Dış borç alma yöntemini eleştirerek, bundan vazgeçilmesini, içborçlanmaya gidilmesini önermektedir. Bunun millî ekonomi için daha yararlı ve önemli olduğunu belirtmeye çalışmaktadır.

1872'de İbret Gazetesinde çıkan "*Ziraatimiz*" başlıklı yazısında (İbret, No: 61), şöyle demektedir: "... Ticaretimiz ecnebilerin elinde, sanatımız hiç hükmünde... Cenab-ı Hak ihsan ederse, topraklarımızdan biraz mahsul alabilirsek, onunla geçinir gideriz. Dünya'da ziraat ise hiçbir vakit zenginliğe sanat ve ticaret kadar hizmet edemez. Çünkü kazanç hususunda ölçü, tacir için saat, ehl-i sanat için gün, ziraatçı için yıldır. Ziraat ıslah edilmelidir..." dedikten sonra "*Rençberimizin esvabında tufandan biraz sonra insanların büründükleri hayvan derilerinden terakkiye ne kadar fark varsa ziraatimiz dahi devri- Âdemden beri o nisbette ya ilerlemiş ya ilerlememiştir..*" gerçeğini vurgulamaktadır. Bu alanda ilerlemenin ön koşulunu Avrupa'dan çiftçilik alanındaki ilerleme ve tekniğin alınması olduğunu savunur. Bunun yanısıra her vilâyet dahilinde birkaç ziraat komisyonu ve birkaç nümune çiftliği hasıl etmenin gerektiğini, ancak meclislerin bilgili kimselerden oluşturulmasını, vurgulayarak, bunun için okullar açılmasını önermektedir. "... Bu yolda ne kadar masraf ihtiyar olursa pekaz zaman içinde hâsıl edeceği semerâtın ortakçı ücreti hükmünde..." kalacağını belirtir.

Aşarın adaletsizliğinden sözettikten sonra bu verginin yerine vasıtalı vergilerin konularak artırılmasını, İstanbul halkından da vergi alınmasını önerir. İstanbul'da oturanların emlak vergisi vermemelerini büyük haksızlık olarak niteler ve şöyle der "...Hiç olmazsa tırnaklarıyla yer kazıp da verdikleri tekâlif sayesinde bin türlü nimetine müstağrak olduğumuz köylüden utanalım.."

"*Acaba İstanbul'dan Niçin Vergi ve Asker Alınmaz*" (İbret Gazetesi, No: 60) başlıklı yazısında, hazinenin gelir sıkıntısı içinde olmasına karşın, İstanbul'dan vergi alınmamasının anlamsızlığını belirterek buradan alınacak verginin önemi üzerinde durur. Eğer bu vergi alınırsa hazinenin 100.000 kese kadar gelir sağlayacağını tahmin eder. Ayrıca İstanbul halkının asker olmamasının doğurduğu tepkiler üzerinde durur.

Namık Kemal, maliyedeki bozukluklardan da şikâyetçidir. Özellikle bu alandaki düzensizliğin birçok fenalığın kökünü oluşturduğu üzerinde durur. Siyaset biliminin gereği olarak, devletin düzenli bir bütçeye sahip olması gerektiğini savunur. Ona göre "... *Devlet Hazinesi her sene büyüyen bir altın madeni hükmünde tutularak, bu seneki irâd kâfi olmamakla ne lazım gelir, bir parça terkin eder borç alırız*" zihniyeti kaldırılmalı; köylünün altında ezildiği ağır vergileri hafifletmek suretiyle memleketin umumî servetini her gün biraz daha azaltmaktan kurtarmak ve istikraz karşılıklarımıza müessir bir çare bulmak gerekir. Ayrıca diğer yazılarında da maliyeye dair gözlem ve önerilerde bulunur. "*Maliyenin Muamelat-i Hesabiyyesine Dair Bir Lâyihadır*" (Tasvir-i Efkâr Gazetesi, No: 406), başlıklı yazısında maliye hesaplarındaki hatalara, bunların nedenlerine, maliye memurlarının görevlerine ve yapılan yanlışlıkların düzeltilmesine ait bilgiler aktarmaktadır. "*Ahval-ı Maliyeye Dair Bir Lâyihadır*" (Tasvir-i Efkâr, 414, 20 Haziran 1866) adlı makalesinde de 1283 (1866) yılı bütçesinin tahlilini yapmaktadır. Bu vesile ile devlet maliyesinin nasıl islah edilebileceğine dair görüş ve düşüncelerini aktarmaktadır. Yine "*Muvazene-i Maliye*" (Hürriyet Gazetesi, No: 62—63) başlıklı iki makalesinde 1285 (1860—70) yılı bütçesini ele almaktadır. Devletin malî konularda düştüğü hataları belirterek, gelirlerin artırılması için yapılması gerekenler üzerinde ısrarla durmaktadır. Yine "*Masraf ve İradımız*" (İbret Gazetesi, No: 90), adlı yazısında İmparatorluğun 1288 (1872—1873) yılı bütçesi üzerinde durur ve tahlilini yapar. O'nun *Tezyid-i Varidat* (İbret Gazetesi, No: 91) ve "*Tekâlif*" (İbret Gazetesi No: 87), "*Mümteniât*" (Hadika Gazetesi, No: 23) başlıklı yazıları da maliye ve vergilere ayrılmış bulunmaktadır. Diğer yazılarında da arada bir bu konulara dokunduğunu görmekteyiz.

Namık Kemal, Osmanlı ticaretini de yetersiz görmekte, bu konuda tenkitlerde bulunmaktadır. Ona göre Ticaret Nezareti, şimdiye kadar gösterdiği faaliyetlerine nazaran Adliye'nin bir şubesi olmaktan öteye gidememiştir. Ticaretimiz ise İstanbul'da hazinenin daima Galata Bankerleriyle muamelede bulunması dolayısıyla mevcut servetin en mühim kısmı sarraflığa münhasır kalmıştır. Şehrin büyüklüğüne oranla hiç denilebilecek kadar az olan servetin dahi yüzde doksan dokuzu ecnebiler eline geçmiştir. Taşralara gelince, dahilde yolların olmaması ve ulaşımın güçlüğüyle yapılmasından dolayı, servet "*madun bir dereceye inmiş ve ancak sahilde birkaç yer birkaçyüz ecnebi tacirine define-i istifade*" olmuştur. Halbuki dünyada mevcut üç servet kaynağından en verimli ticaret olduğuna göre, bizde ticaretin inkişafı için her ne lazımsa yapılmalıdır. Nafia işlerimiz dahi bir iki demiryolu ile birkaç şoseye münhasır

kalmıştır. Nafianın bugünkü tahsisatı ile daha fazlasını yapmağa da imkân yoktur. Halbuki ticaretin ve ziraatın ilerlemesi, nafia işlerimizin ilerlemesiyle kaim olduğundan hükümetin “*bir suret-i mahsusa ve fevkalâde ile himmet ve itina etmesi*” gerekmektedir.

“*Sanat ve Ticaretimiz*” (İbret Gazetesi, No: 7) başlıklı makalesinde, Doğu sanayi ve ticaretinde Osmanlıların tarihteki önemli yerlerini özetledikten sonra bunun o sıralardaki Avrupa büyük sanayii karşısında nasıl hezimete uğradığını anlatmaktadır. Milli sanayinin korunması için Avrupa ülkelerinden gelecek mallara fazla gümrük konmasını önerir.

Banka tesisinden, ticaret ve sanainin gelişmesinde çok önem verdiği yolların yapılması üzerinde durur. Bu önemli meseleleri tartışırken, gümrük tarifelerinin artırılmasına ve milli sanayiim himayesini önleyen kapitülasyonların kötülüklerine dokunur. “*Tezyid-i Varidat*” (İbret, No: 91), adlı yazısında da gelirleri artırmanın yollarını belirterek bazı çareler gösterir. İngiltere ve Fransa gibi devletlerin gelirlerini artırmak için başvurdukları önlemlerden söz eder. Bunların başında gümrüklerin artırılması gösterir. Böylelikle hem gelir artar hem milli sanayi ve ticaret Avrupa'ya karşı korunmuş olur. Bundan başka reji idaresinin devlete geçmesine, yabancıların elinde olan başka kurum ve kuruluşların da millileştirilmesine yorumlanabilecek imâlara da bu yazısında yer vermektedir.

SONUÇ

Namik Kemal, bütün yazılarında Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmekte olduğunu bilincindedir. Bu çöküntüyü önlemenin yollarını irdeler ve hangi yenilikler ve düzenlemeler yapılırsa çöküntü önlenir sorusuna cevap arar. O'nun yirmi beş yılı bulan yazarlığı süresince kendisine başlıca uğraş alanı olarak seçtiği bu sorunun çözümü için önerdiği yolları şöyle özetlemek mümkündür:

İmparatorluk siyasal ve ekonomik nedenlerden çökmektedir. Bunu önlemenin yolu eğitimden geçmektedir. Ayrıca öncelikle Anayasalı, merkeziyetçi, meşrutî bir rejim kurulmalı, sorunlar bu rejimin sağlayacağı imkânlarla çözümlenmelidir. O'nun yazdıklarından çıkardığımız bu sonuçlara uygun olarak, ilk kez çağdaş Batı uygarlığının felsefi temeli olan “*Doğal Haklar*” düşüncesine yer verdiğini görmekteyiz. Batı'da bulunduğu sıralarda öğrendiği doğal haklar ve toplumsal sözleş-

me gibi ilerici sonuçları olan iki temel fikri “Şeriat” ile bağdaştırmaya çalışır. Yer yer zorlanarak bir senteze varmak ister.

Öte yanda bilindiği gibi 19. yüzyıl liberalizmi, hükümetin kişinin hak ve hürriyetlerini korumaktan başka görevi olmadığını savunur. Devletin ekonomi ve kültür sahalarındaki faaliyetlerini kişisel özgürlüklere saldırı olarak niteler. Namık Kemal, bu görüşe şiddetle karşı çıkmaktadır. Zorunlu öğretimin uygulanmasında buna “*kişinin özgürlüklerine saldırıdır*” diye karşı çıkanları haksız bulur. Ona göre “*Devlet efradın marifetine, mülkün mamuriyetine, insaniyetin kemâline, medeniyetin terakkisine hizmet ederse hem kendinin hem ahalisinin hem de bütün âlemin menfaatine mürüvetmendâne bir muavenet ibraz etmiş olur, namı kıyamete kadar insaniyetin evliyayı nimeti olon eazimle beraber yad olunur...*”

Namık Kemal’in Osmanlı maliyesi, tarımı, ticareti hakkındaki düşünceleri, devrinde dikkate alınmış, bu düşünceler doğrultusunda uygulamalar olmuştur. Ancak, o sıralarda onun gibi düşünen başkalarının bulunduğunu da gözönünde tutmamız gerekmektedir. Birçok yönetici, devlet adamı ve düşünür, benzer önerileri anlarında, verdikleri raporlarda dile getirmişler, İmparatorluğu çöküntüden kurtarmak için önerilerde bulunmuşlardır.

Bunların içerisinde Namık Kemal’e özel bir yer vermemizin nedenleri arasında, onun düşüncelerini kamu oyuna aktarabilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Günümüzdeki kadar olmasa bile, Tanzimat’ın bu döneminde gazete okuma alışkanlığı yaygınlaşmaktaydı. Ülke sorunlarına çözüm arayanlar, gazete yazılarına, özellikle Namık Kemal gibi ünlü bir şairin yazdıklarına elbette ki önem vermekte idiler. Bu yönüyle de Namık Kemal’in etkisinin ayrıca araştırılması gerekir kanısındayım.

Namık Kemal’in aktarabildiğimiz bazı fikirlerinin yanısıra sözünü edemediklerimizi de bir arada değerlendirdiğimizde şu sonuca varıyoruz: O’nun üç ana fikri savunduğunu görüyoruz. İlki Batı uygarlığı, ikincisi İslâm-Osmanlı kültürü ve üçüncüsü ise arzulanan Osmanlı vatani hakkındaki fikirleridir. Belirttiğimiz gibi Namık Kemal’e göre Batı bize maddî kültürde üstündür. Bunu Batıyla temasa geçtiğimiz ilk dönemlerde kavrayamadık. III. Mustafa döneminden II. Mahmut dönemine kadar topun karşısına, şişhane, tüfeğin karşısına sopa ile çıktık ve hezime uğradık. Şimdi anladık ki Batının ilmini, fennini sanayiini, iktisadî sistemini almamız gereklidir. Fabrikalar, şirketler, bankalar kurmamız lâzımdır. Tembelliği ve cehaleti bir tarafa bırakıp, çalışmamız, bin ka-

zanıp bir yememiz gerekir. Fakat bunları yapalım derken, Avrupa'nın kötü gelenek ve kurallarını alıyoruz ve taklit ediyoruz. Halbu ki bizim şerefli bir mazimiz vardır. Bu İslamın ve Osmanlılığın mazisidir. Marifet, intizam, şecaat, adalet, hürriyet ve terakkiperverliğin bu mazinin sahifelerinde binlerce misalleri vardır diyor ve Hammer ile Ernest Renan'a Osmanlı ve İslâm tarihlerini tahrif ettiklerinden dolayı şiddetle karşı çıkıyor. Bunların Osmanlı tarihinde küçüklükler bulmak, İslâm dinine mensup olanın fikren geri kalmaya mahkûm olduğunu isbat etmek yolundaki tezlerini, Osmanlı ve İslâm tarihinden misaller getirerek çürütmek istiyor. Bunu yeterli bulmayarak tarih yazıcılığına başlıyor. Vatan mefkuresinin en kuvvetli bir şekilde tarihi eserlerinde ifade etmeye başlıyor. *Vatan* adlı makalesinde deneye dayalı ilimlerin günümüzdeki ilerlemelere yararı büyük olmakla birlikte, bazı sakıncaları da beraberinde getirdiğini vurguluyor. Özellikle dünyada elle tutulması, gözle görülmesi mümkün olmayan her şeyi, yok hükmünde tutmak isteyen materyalistlere karşı çıkıyor. Beşeri ruhun maddi âlemden farklı olduğunu, insanın kafasının ve vicdanının geometrik ölçülerde yapılmadığını, aklın $2 \times 2 = 4$ 'ü ne kadar açıklıkla benimsiyorsa vicdan da "*Vatan başkadır, vatandan gayrisi başkadır*" sözünün doğruluğuna o kadar itimat ediyor demektedir. Bütün duygular gibi vatan duygusu da sırf sebepsiz bir doğal içgüdüden ibaret değildir. "*Her dinde, her millette, her terbiyede, her medeniyette vatan sevgisi en büyük faziletlerden en mukaddes vazifelerdendir.*" Bu duygunun birçok nedenleri vardır. Vatanını seven kişi bütün yaşamında bunların etkisi altında yaşar. Bütün dünyanın vatandaş olacağını ummak şimdilik bir hayal beslemekten başka bir şey değildir.

Namik Kemal, birçok etnik unsurların bir mozayığı olan Osmanlı İmparatorluğu hudutlarını vatan olarak tanır. Bu vatanın sınırları içinde ne kadar muhtelif cins, mezhep ve dil olursa olsun, bu farklar vatanın çöküşünü, parçalanışı gerektirmez. Her sınıf ahali umumî hukuk ve hürriyetten yararlandırılır ve umumî terbiye müesseseleri herkese vatanın kıymetini anlatırsa bütün farklara rağmen herkes bu vatani sevecektir. Vatan hudutları içinde birbirinden farklı ırkların, dinlerin bulunuşu hatta iyidir de. Eğer doğru hareket edilirse, bu birlikten doğacak güç karşısında hiç kimse duramaz. Bunun için de çok çalışmak çaba göstermek gerekir. Böyle bir gayret gösterildiğinde neticesinde "*Her tarafta servetli şehirler, her saat başında şehirlerden, büyük kişilerden mahfuz kariyeler, her sokakta saraylar, ziyneti kal'alar, metin haneler.... demir yollar, nehirler, kanallar damar kadar çok ve birbirine karışmış bir halde her tarafa yayılmış... Hâkimiyet ümette,*

tefriki kuvva olmuş, istibdat yok, mebusan meclisi, mahkemeler kurulmuş, maarif intişar etmiş, usul-ü mesuliyet tessüs etmiş, ticaret, yenilikler, muhabere vasıtaları, telgraf intişar etmiş, velhasıl ahenkli bir cemiyet... Fakat bu sadece bir ruya". Uyanınca bu mamure kayboluyor, bir daha görülmüyor. Ardından ünlü şairimizin dileği geliyor:

*Ölürsem görmeden millette ümit ettiğim feyzi,
Yazılsın seng-i kabrimde vatan mahzun, ben mahzun.*